

Het doel van de oecumenische beweging en modellen van eenheid

1. De oecumenische beweging beweegt niet zomaar. Het is een beweging op weg naar een doel. De Wereldraad van Kerken noemt als doel van de oecumenische beweging op de eerste plaats de zichtbare eenheid (Constitution III) en de Raad van Kerken in Nederland sluit zich daar in vergelijkbare bewoordingen bij aan (Statuten art.1). Dat ligt in zekere zin voor de hand. Immers, de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel noemt de eenheid als eerste van de vier kenmerken (aldus katholieken) of eigenschappen (zo lutheranen en gereformeerden) van de Kerk. Maar als je geneigd bent minder nadruk te leggen op de zichtbaarheid van de Kerk en de eigenlijke Kerk onzichtbaar noemt, zul je minder geïnteresseerd zijn in wat de Kerk zichtbaar maakt.

Ik merk in het voorbijgaan op dat sommigen de eenheid van de Kerk graag in verband brengen met een omvattender doel van de oecumenische beweging, nl de eenheid van de mensheid. Deze visie op de oecumenische beweging correspondeert met een visie op de Kerk waarbij deze in relatie gezien wordt met het omvattender begrip van het Rijk Gods. Men zal dan zeggen dat de Kerk in functie of ten dienste staat van het Rijk Gods en (dus) het oecumenisch streven naar de eenheid van de Kerk in functie of ten dienste van de eenheid van de mensheid. Hiermee is een spanning gegeven. Vooral in de jaren 60 en 70 van de vorige eeuw was de tendens waarneembaar de eenheid van de Kerk geen doel in zich te achten maar haar te instrumentaliseren ten behoeve van de eenheid van de mensheid als het eigenlijke doel. Het Limarapport (1982) markeerde een omslag: hierin ging het immers weer om drie elementen – doop, eucharistie en ambt – die de eenheid van de Kerk zichtbaar maken.

2. Met het noemen van het Limarapport raak ik aan een tweede punt: waarin bestaat de eenheid van de Kerk, welke elementen maken haar zichtbaar?

In eerste instantie, d.i. voorafgaand aan hun oecumenisch commitment, formuleerden de verschillende kerken of kerkfamilies zulke elementen in het kader van vraag naar wat een Kerk tot Kerk maakt, naar wat zij voor het kerk-zijn wezenlijk achten.

- Dat zijn voor de lutheranen overeenkomstig de Augsburgse Confessie de rechte verkondiging van het evangelie en de rechte bediening van de sacramenten. Het ambt wordt hier niet uitdrukkelijk als een van de elementen genoemd, maar is bij verkondiging en sacramentenbediening inbegrepen.
- Het gereformeerd protestantisme voegt er wel de tucht of het opzicht expliciet aan toe.
- De anglicanen noemen in het Chicago (of Lambeth) Quadrilateral (1886 resp.1888) de volgende vier elementen: 1. de H.Schrift van OT en NT als regel en laatste richtsnoer van het geloof [regula fidei]; 2. de beide geloofsbelijdenissen van de Apostelen en Nicea-Constantinopel; 3. de twee door Christus zelf ingestelde sacramenten met de door Hem gebruikte instellingswoorden en de door Hem bevolen elementen: 4. het historisch episcopaat.
- In de post-tridentijnse katholieke traditie noemde men de drievoudige (zichtbare) band: 1. de getrouwe verkondiging van het geloof: 2. de getrouwe bediening van de sacramenten: 3. de herderlijk leiding door bisschoppen in vereniging met de bisschop van Rome.

In deze opsommingen valt op dat naar katholieke en anglicaanse opvatting het ambt meteen als bisschopsambt benoemen.

In de loop van de 20e eeuw hebben genoemde kerken of kerkfamilies zich gecommitteerd aan de oecumenische beweging en zijn, met uitzondering van de RKK, lid geworden van de Wereldraad. Het oecumenisch proces, zoals zich dat daarbinnen, en met name binnen de Commissie voor Geloof en Kerkorde, heeft voltrokken heeft ertoe geleid dat als elementen die bepalend moeten zijn voor de zichtbare eenheid of gemeenschap de volgende worden genoemd: 1. gemeenschap in het belijden van het geloof van de apostelen: 2. gemeenschap in de sacramenten; 3. gemeenschap in het ambt; 4. gemeenschappelijk handelen in getuigenis en dienst aan de wereld: men spreekt hier ook wel van een gemeenschappelijk ethos. Alle in de Wereldraad bij de oecumenische beweging betrokken kerken hebben zich ertoe verplicht hun eenheid in deze elementen zichtbaar te maken. De RKK is hierbij indirect, nl. via haar lidmaatschap van de Commissie voor Geloof en Kerkorde, betrokken. Bovendien heeft zij op Vat.II de traditionele opvatting van de drievoudige band in een bredere context geplaatst.

Intussen heeft over de hele breedte van de oecumenische beweging gaandeweg de term 'eenheid' plaats gemaakt voor die van 'gemeenschap'. De RKK noemde in haar evaluatie van Vat.II in 1985 *communio* het centrale ecclesiologische begrip van het concilie, terwijl de Wereldraad, vooral sinds de Algemene Vergadering in Canberra (1991) hetzelfde begrip, maar dan met de Griekse term *koinonia*, omhelsde. Zowel eenheid als *koinonia* zijn bijbelse (nieuwtestamentische) termen, maar *koinonia* is rijker van inhoud. Er klinkt namelijk behalve gemeenschap deelhebbing of participatie in door (bv. 1Kor.10,16-17). *Koinonia* of *communio* hebben hun prominente plaats mede te danken aan het feit dat in 'eenheid' eenvormigheid

meeklinkt. Communio laat zich makkelijker verbinden met verscheidenheid en bovendien laat zij gedeeltelijke en stapsgewijze realisering toe – daarover onder 4.

We mogen concluderen dat er tussen de kerken vérgaande overeenstemming is over zichtbare eenheid als doel van de oecumenische beweging en over de elementen die voor deze eenheid bepalend zijn. Maar je voelt de moeilijkheden al aankomen. Die hebben bv. betrekking op de betekenis van de afzonderlijke elementen en de wijze waarop de verschillende elementen zich ten opzichte van elkaar verhouden. Die is niet voor alle kerken dezelfde. Zo zal vanuit een lutherse gezichtshoek het gewicht van het ambt (en van de daarmee samenhangende structuren van de Kerk) ten opzichte van de evangelieverkondiging en de sacramenten bediening minder groot zijn dan vanuit een katholiek standpunt. En als het (opnieuw) over het ambt (of de leiding) gaat als een van de wezenlijke kenmerken van kerkgemeenschap, vullen de anglicanen (met rooms-katholieken en oosters-orthodoxen) dit in tegenstelling tot lutheranen en gereformeerden op de eerste plaats in als bisschopsambt. En dan hebben we het nog niet over de geleiding van het ambt of over hiërarchische verhoudingen tussen de ambten of de dragers ervan. Daar komt bij dat er over de sacramenten zelf (aantal, werking) van meet af aan verschillen hebben bestaan tussen de kerken, niet alleen tussen de Romana en de kerken van de Reformatie, maar ook tussen deze laatste onderling. De vraag of kerken met elkaar de ooit verbroken gemeenschap willen herstellen en in welke mate zij die gemeenschap aangaan is afhankelijk van het antwoord op de vraag welk gewicht zij aan genoemde verschillen toekennen.

Het gewicht dat een kerk(familie) aan de bestaande verschillen toekent is ook bepalend voor de mate waarin binnen de eenheid of gemeenschap met een andere kerk(familie) verscheidenheid mogelijk is. Wat is voor de eenheid noodzakelijk en voldoende en welke verscheidenheid verdraagt zij? Welke verschillen mogen binnen welke eenheid (blijven) bestaan, welke moeten eerst langs de weg van de dialoog worden uitgesproken, overbrugd en verzoend? Het antwoord op deze vragen is beslissend voor de wijze waarop de modellen van vereniging worden ingevuld.

3. Als een van de modellen van eenheid, d.w.z. een van de manieren waarop zichtbare eenheid als doel van de oecumenische beweging concreet wordt gerealiseerd, noem ik dat van eenheid in verzoende verscheidenheid. Wat houdt die in, in het licht van de daarnet gestelde vragen? Het belangrijkste kenmerk is, dat de kerken die zich volgens dit model verenigen hun confessionele eigenheid niet opgeven maar inbrengen in de omvattender gemeenschap die zij samen aangaan. Een voorbeeld van dit model is de Leuener Konkordie (1973), waarbij lutherse, ('geünieerde') en gereformeerde kerken in Europa betrokken zijn. 'Kerkelijke gemeenschap in de zin van de LK houdt in dat kerken van verschillende confessie (d.i. met eigen belijdenisgeschriften) op grond van de overeenstemming die zij in het verstaan van het Evangelie hebben bereikt, elkaar gemeenschap in woord en sacrament verlenen en streven naar een zo groot mogelijke gemeenschappelijkheid in het getuigenis en de dienst aan de wereld.' Basis voor deze kerkelijke gemeenschap is een consensus in wat centraal en fundamenteel wordt geacht, nl. het verstaan van het Evangelie en van de zuivere vertolking ervan in woord en sacrament. De kerken houden vast aan hun belijdenis(confessio)geschriften en tradities, terwijl zij tegelijk verklaren dat de leerstellige veroordelingen die daarin in de 16e eeuw werden uitgesproken over de kerken waarmee zij zich nu verenigen, op die kerken nu niet meer van toepassing zijn. De kerkelijke gemeenschap houdt in dat leden van die kerken over en weer toegang hebben tot het H.Avonddmaal en dat hun ambtsdragere overal in kerken die de LK hebben ondertekend kunnen voorgaan. Uitdrukkelijk wordt gesteld dat de verklaring van de gemeenschap nog maar het begin is van de verwerkelijking ervan. De overeenstemming in het geloof zal door gesprekken verdiept moeten worden. Zulke gesprekken hebben inmiddels plaatsgevonden en geresulteerd in teksten over de Maaltijd des Heren, het ambt en de Kerk.

Het is, althans voor de katholieke buitenstaander, merkwaardig dat kerkelijke gemeenschap verklaard wordt voorafgaande aan theologische gesprekken. En dat terwijl er tussen calvinisten en lutheranen inzake de eucharistie in de 16e eeuw aanzienlijk verschil van mening bestond. Of werd die in de 20e eeuw als minder relevant beschouwd?

Hoe de gemeenschap structureel of institutioneel, d.i. in georganiseerde verbanden, gestalte krijgt wordt in het midden gelaten. De LK is bij haar 25-jarig jubileum wel een 'institutionelles Mangelwesen' genoemd, omdat het weliswaar berust op theologische consensus, maar voor de institutionele of structurele consequenties van kerkgemeenschap terugschrikt. Dat is natuurlijk niet het geval wanneer kerken die bij de LK betrokken zijn op een bepaald territorium (in Europa) fuseren. Dat hebben in ons land de NHK, GKN en ELK gedaan. Maar die gaat beslist verder dan de eenheid of gemeenschap die in de LK wordt beoogd. Hier is eerder van een kerkvereniging sprake, vergelijkbaar met de Kerk van Zuid-India, die in 1947 ontstond uit het samengaan van anglicaanse, methodistische en gereformeerde kerken. De kerken die zich in de PKN

hebben verenigd hebben één kerkorde. Daarin worden naast de gereformeerde ook de lutherse belijdenisgeschriften (CA en de Catechismus van Luther) genoemd (art. I.4).

We herinneren ons hoe de rechterkant van de toenmalige NHK juist met deze nevenschikking grote problemen had. Zij viel hiermee in feite terug achter de LK, die in de Kerkorde van de PKN erkend wordt (art. I.5).

Dit model van organische vereniging wordt gecompliceerd door het feit dat de PKN als zodanig een landelijk verband is, maar dat binnen deze gefuseerde landelijke kerk plaatselijk hervormde, gereformeerde en lutherse gemeenten kunnen blijven bestaan art. II.2)

Het model van de verzoende verscheidenheid wordt ook van katholieke zijde bijgevallen. Al weer meer dan twintig jaar geleden lanceerden K.Rahner en H.Fries hun plan tot vereniging van de katholieke en de grote protestantse kerken (de Freikirchen sloten ze ervan uit). Ze achtten daartoe voldoende geloofsovereenstemming aanwezig, niet alleen op het punt van belijdenis en sacramenten maar ook op dat van de kerkstructuur. Door de oecumenische dialogen waren tegengestelde standpunten verzoend en was er voldoende overeenstemming over wat voor de eenheid noodzakelijk is. Over zulke zaken waarover de kerken vooralsnog verdeeld waren (maar die naar het oordeel van deze auteurs herstel van gemeenschap niet in de weg hoefden te staan) moest in een later stadium verder doorgesproken worden. Tegelijk kon de aldus verzoende confessionele verscheidenheid in de eenheid blijven voorbestaan.

Ik laat de schatting van RF dat er inderdaad in het voor de eenheid noodzakelijk geachte overeenstemming bestond/bestaat maar even buiten beschouwing (ze kregen zowel van katholieke als van protestantse zijde behalve bijval ook nogal wat kritiek). Hun voorstel omvat alle elementen waarin volgens de oecumenische consensus de eenheid zichtbaar moet zijn (zie 2). Maar hier blijkt dat die elementen nog heel verschillend kunnen worden ingevuld. Zo is volgens deze rooms-katholieke auteurs de Kerk van Christus episcopaal-primatiaal gestructureerd; m.a.w. de verenigde kerken moeten bisschoppen aan het hoofd van hun grotere regionale eenheden hebben en tot op zekere hoogte ook het ambt van de bisschop van Rome als opvolger op de zetel van Petrus erkennen. Dat is volgens hen en naar goed katholieke overtuiging noodzakelijk voor de zichtbare eenheid van de Kerk van Christus. Overeenstemming over het ambt als een van de elementen van de zichtbare eenheid houdt voor katholieken zeker meer in dan voor protestanten. Met het ambt (of de ambten) is ook de samenhang of de structuur van de Kerk gemoeid: naar katholieke overtuiging is ook de ambtelijke structuur van de Kerk geen zuiver kerkordelijke of kerkjuridische aangelegenheid maar geloofszaak. (Men moet hier natuurlijk wel onderscheiden tussen wat in die structuur wezenlijk is en de historische vormgeving ervan.)

Ik borduur nog even voort op het punt van het ambt. Volgens het Oecumenedecreet van Vat.II hebben de afgescheiden kerken van het Westen niet 'ongeschonden de werkelijkheid van het eucharistisch mysterie bewaard zoals die oorspronkelijk bedoeld is', en dat 'vooral vanwege een tekort in [het ontbreken van] het wijdings sacrament' (22). Met andere woorden: de reden waarom met deze kerken eucharistische gemeenschap vooralsnog niet mogelijk is ligt vooral in het ambt. Ik denk dat deze bewering uit 1965 door de huidige stand van het oecumenisch gesprek nog steeds bewaarheid wordt. Men kan rustig stellen dat in dit gesprek een verre gaande overeenstemming over wezenlijke aspecten van de eucharistie is bereikt (ik denk hier m.n. aan het project Lehrverurteilungen), maar dat we die nog steeds niet samen met protestanten kunnen vieren is te wijten aan het vooralsnog ontbreken van voldoende overeenstemming over het ambt. Immers, de aanwezigheid en de rol van de ambtsdrager als Christus representerend en optredend in persona Christi hoort integraal tot de symboliek van de eucharistie. Of, in meer canoniekrechtelijke taal, de geldigheid van de eucharistie is afhankelijk van de rol van een priester die gewijd is door een bisschop die in de apostolische successie staat (vgl. Dominus Jesus). Het komt erop neer dat eucharistische gemeenschap met protestanten niet mogelijk is voordat de protestantse kerken zijn opgenomen in de apostolische successie (op welke manier ook: het zou bv. kunnen op de door RF voorgestelde wijze).

Het spijt mij te moeten zeggen dat die gemeenschap nog weer verder weg is komen te liggen doordat verschillende kerken, waaronder de oud-katholieke en de anglicaanse, zijn overgegaan tot het wijden van vrouwen, terwijl de RKK, op die ontwikkelingen reagerend, het uitsluitend wijden van mannen een apostolische traditie acht, die zij niet kan wijzigen. Met andere woorden, ze maakt er een geloofszaak van (misschien correcter gezegd: ze beschouwt het als een geloofszaak). Dat bemoeilijkt de overeenstemming inzake het ambt verder en schuift de gezamenlijke viering van de eucharistie op de zeer lange baan.

4. Een model dat in de lijn ligt van het rooms-katholieke denken over te realiseren communio is dat van de gefaseerde kerkelijke gemeenschap. Sinds Vat.II spreekt de RKK van volledige of niet-volledige gemeenschap (communio plena/non plena). Andere kerken zijn in volledige of niet-volledige gemeenschap

met de Kerk van Christus (die voortbestaat in de kerk waarvan de bisschoppen verbonden zijn met de opvolger van Petrus). In het model van de gefaseerde kerkelijke gemeenschap wordt duidelijk aangegeven dat het doel van de oecumenische beweging, zichtbare eenheid, geleidelijk bereikt wordt. Er is een weg te gaan waarop stappen gezet kunnen worden. De *communio* wordt geleidelijk gerealiseerd, ze kent graden van verwezenlijking. Men kan, om het zo te zeggen, op weg naar het uiteindelijke doel tussendoelen stellen.

Het model van de gefaseerde kerkelijke gemeenschap zou het oecumenisch streven enige rust kunnen geven. Op het ogenblik zien we het volgende. Van de ene kant wordt door de protestantse kerken én door oecumenisch geëngageerde rooms-katholieken aangedrongen op een gezamenlijke viering van de Maaltijd des Heren. Naar rooms-katholieke en oosters-orthodoxe overtuiging is deze echter uitdrukking van de volledige gemeenschap en niet een stap op de weg daarheen of een middel om deze sneller te bereiken. Daarom wordt van die kant steeds weer gewezen op de doop als sacramentele band van eenheid tussen alle gedoopten en aangespoord tot wederzijdse dooperkenning. Door aldus gefocust te zijn op een maximum (eucharistie) dan wel een minimum (doop) aan kerkelijke gemeenschap ziet men over het hoofd dat er tussen minimum en maximum een heel terrein braak ligt voor stappen tussen het eerste en het tweede. In plaats van almaar te spreken van stagnatie in de oecumenische beweging zouden we creatiever moeten zijn in het bedenken en uitproberen van zulke tussenstappen. Die moeten corresponderen met het in de vele resultaten van oecumenische dialogen onder woorden gebrachte gemeenschappelijk geloof, opdat dit over de hele breedte van het leven van de betrokken kerken, dus ook in de liturgie, gestalte krijgt. Hier kan het bekende oecumenisch beginsel worden bewaarheid volgend hetwelk kerken alles samen moeten doen wat zij niet om gewetenswil afzonderlijk moeten doen.

Als voorbeeld van zo'n gefaseerde kerkelijke gemeenschap kan die tussen de RKK en de (niet met Rome verenigde) oosters-orthodoxe kerken gelden. Op grond van de gemeenschap tussen deze beide kerken is immers ook een zekere gemeenschap in de sacramenten (quaedam *communicatio in sacris*) mogelijk volgens de regels van het Oecumenisch Directorium van 1993.

Een heel ander voorbeeld van deze gefaseerde kerkelijke is gemeenschap de gemeenschappelijke verklaring (Feststellung) van de Church of England enerzijds en de Bond van evangelische kerken in de (toenmalige) DDR en de EKD anderzijds (1988). De zeer toepasselijke titel daarvan luidt *Auf dem Weg zur sichtbaren Einheit*. Er is een hoge mate van erkenning van reeds aanwezige elementen van deze zichtbare eenheid, maar nog geen volledige kerkelijke gemeenschap. Die moet in een zevental opgesomde vervolgstappen worden gerealiseerd – er is dus nog een weg te gaan. Er is een belangrijk verschil met de rooms-katholieke en oosters-orthodoxe benadering van de gemeenschap in de sacramenten. Hoewel er tussen de bij de Meissener Feststellung betrokken kerken nog geen volledige gemeenschap is, is er wel eucharistische gastvrijheid in die zin dat leden van deze kerken over en weer welkom zijn aan de Tafel van de Heer. Maar een volledige uitwisselbaarheid van ambtsdragers is er nog niet – en dus ook nog geen con- of intercelebratie (p.22-23). We zien hier bewaarheid wat we eerder zeiden, dat namelijk de elementen van zichtbare eenheid zich niet in alle kerken op dezelfde manier tot elkaar verhouden of hetzelfde gewicht hebben (zie onder 2).

Terzijde 1: de verklaring van Meissen gaat m.i. verder dan LK; daarbij was wel een hoge mate van wederzijdse erkenning, maar ontbrak het structurele aspect (hoe geef je de erkenning ook vorm in structuren, bv. van gezamenlijk overleg of gemeenschappelijke stellingnamen?)

Terzijde 2: een volledige kerkelijke gemeenschap is er wel tussen de anglicaanse kerken op de Britse eilanden enerzijds en de lutherse in het Balticum en de Scandinavische landen m.u.v. Denemarken dat zich niet akkoord heeft verklaard (The Porvoo Common Statement, 1992).

's-Hertogenbosch, 20 oktober 2005
A.H.C.van Eijk